

Dagboek van een Goelag-kampbewaker

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos uitgevers via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Ivan Tsjistjakov

Dagboek van een Goelag-kampbewaker

Over het leven in Stalins Rusland

Vertaald uit het Russisch door
Arie van der Ent

Ambo|Anthos
Amsterdam

De vertalingen van de citaten in de inleiding zijn
van de hand van de vertaler.

De vertaler ontving voor deze vertaling een projectsubsidie
van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

ISBN 978 90 263 3658 4

© 2014 Memorial International Human Rights Society (Мемориал)

Published by arrangement with ELKOST Intl. Literary Agency.

Inleiding © Irina Sjtsjerbakova

© 2017 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Arie van der Ent

Oorspronkelijke titel Дневник охранника БАМлага. Александр Чистяков

Oorspronkelijke uitgever Corpus

Omslagontwerp Janine Jansen

Omslagillustratie © Memorial International Human Rights Society (Мемориал)

Foto's en onderschriften © Memorial International Human Rights Society

(Мемориал)

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Inhoud

Inleiding 7

Door ver Siberiëland 33

Schetsen van Tsjistjakov 205

De werkweigeraars 207

Stootwerkers 218

xxx 223

De vechtpartij 225

De jacht 227

Het genootschap Memorial en de archivering
van het historisch geheugen 251

Inleiding

Irina Sjtsjerbakova

‘Mijn dagboek is mijn hele leven...’

Het dagboek van Ivan Tsjistjakov, commandant van een peloton gewapende bewaking (de gebruikelijke Sovjetafkorting is ‘VOCHR’)* op een van de trajecten van de Bajkal-Amoerlijn (BAM) is een unieke historische getuigenis.

Zelfs herinneringen van mensen aan de andere kant van het prikkeldraad bestaan er maar heel weinig, en dit dagboek dat ter plekke, in de goelag, werd bijgehouden en waarin de auteur ervan een paar maanden lang, dag na dag, in 1935-1936, zijn leven beschrijft, is waarschijnlijk de enige bron in zijn soort die tot ons is gekomen.

Het origineel van het dagboek bevindt zich in het archief van het genootschap Memorial in Moskou, waarin sinds eind jaren tachtig documenten worden verzameld – getuigenissen, memoires, brieven – die te maken hebben met de geschiedenis van de politieke repressie in de Sovjet-Unie. Het dagboek werd aan het archief overgedragen door mensen die het bij toeval hadden ontdekt tussen de papieren van een ver vrouwelijk familielid dat was overleden.

Het dagboek bestaat uit twee kleine schriften. In het ene staat de beschrijving van drie dagen die Tsjistjakov op jacht is geweest, in augustus 1934, vóór zijn oproep voor de binnenlandse troepen en zijn vertrek naar de BAM. Schetsen in de trant van Ivan Toergenjevs *Jagersverhalen*; klassieke verhalen van de jacht, geïllustreerd met tekeningen van de auteur – het riekt naar een nostalgisch verlangen naar het

* VOCHR – Voenizirovannaja Ochrana, eenheid gewapende bewakers.

Rusland van voor de revolutie en het staat in schril contrast met het andere schrift, waarvan de aantekeningen dateren uit het jaar 1935-1936. Al die tijd bevond de auteur zich in de goelag.

We weten heel weinig van deze auteur. Naast de schriften is alleen een wazig kiekje bewaard gebleven, met aan de achterkant het opschrift: TSJISTJAKOV IVAN PETROVITSJ, SLACHTOFFER VAN DE REPRESSIE IN DE JAREN 1937-1938. IN 1941 GESNEUVELD AAN HET FRONT IN HET DISTRICT TOELA. Alle overige informatie over de man zelf kan alleen maar uit zijn dagboek worden geput.

Hoe oud was de auteur? Waarschijnlijk al boven de dertig, aangezien hij in het dagboek memoreert dat hij inmiddels de helft van zijn leven achter de rug heeft en dat hij aan het front geweest is. Dus zelfs als hij helemaal aan het eind daarvan aan de burgeroorlog heeft deelgenomen, in 1920-1921, moet hij toen toch minstens achttien, negentien zijn geweest.

Tot aan zijn oproep voor het leger (tot zijn grote ongeluk komt Ivan Tsjistjakov in dienst van de binnenlandse troepen) woonde hij in Moskou, niet ver van de Sadovo-Koedrinskajastraat. Hij reed met de tram naar zijn werk, ging in zijn vrije tijd naar het theater, deed aan sport, mocht graag tekenen en schilderen – kortom, hij leidde het leven van een gewone, relatief intellectuele Sovjetburger van begin jaren dertig. (De manier van leven van dat soort mensen staat beschreven in het werk van de grote schrijvers van die tijd: Joeri Olesja, Michail Zosjtsjenko, Michail Boelgakov, enzovoort.)

Ivan Petrovitsj Tsjistjakov, een man met een voor Rusland zo karakteristieke voornaam, vadersnaam en achternaam, had een voor die tijd preciaire, niet-proletarische afkomst. Hij had waarschijnlijk een middelbare technische opleiding gevolgd en werd uit de Communistische Partij gestoten bij een van de grote zuiveringen van eind jaren twintig, begin jaren dertig, toen vooral zogeheten ‘sociaal vreemde’ elementen hun partijkaart moesten inleveren. (Dat schrijft Tsjistjakov eveneens in zijn dagboek, omdat hij meent dat hij naar de BAM is gestuurd als iemand die in de ogen van de overheid schuldig is.)

Wat voor werk hij deed vóór zijn oproep voor het leger valt moeilijk uit de tekst op te maken. Mogelijk was hij leraar aan een techni-

sche school, of misschien ingenieur. Hij had klaarblijkelijk geen gezin, al memoreert hij af en toe dat hij een brief heeft gekregen, of een pakje; nergens rept hij met een woord over een geliefde of over kinderen.

Ivan Tsjistjakov wordt voor de binnenlandse troepen gemobiliseerd op een moment dat reusachtige stalinistische projecten onder leiding van de OGPOE-NKVD* echt op gang komen, dat de Goelag† in het leven wordt geroepen, die een schrijnend tekort aan kader had. In de herfst van 1935 arriveert hij op een van de meest verre en barre plaatsen – bij de BAM, dat wil zeggen, in het Bamlag (het Bajkal-Amoer-werk- en opvoedingskamp).‡

Het Bamlag

In 1932 nam de Raad van Volkscommissarissen het besluit tot aanleg van de Bajkal-Amoerspoorlijn. De BAM was een bouwproject van militair-defensieve betekenis, en aanvankelijk werd de aanleg ervan opgedragen aan het volkscommissariaat van Transport. Er werd drieënhalf jaar voor uitgetrokken. De urgentie van het project had te maken met de militair-strategische situatie in het Verre Oosten, ontstaan na de Japanse verovering van Mantsjoerije, in 1931, en na het de facto

* OGPOe – Verenigd Politiek Staatsdirectoraat van de Raad van Volkscommissarissen van de USSR; NKVD – Volkscomité Binnenlandse Zaken.

† Goelag – Hoofddirectoraat voor de Kampen, aanduiding voor de kampen van de NKVD.

‡ De status van de auteur van het dagboek is waarschijnlijk die van junior commandant, van iemand die één jaar dient. In die tijd was de Wet op de militaire dienstplicht van kracht, aangenomen door het Centraal Uitvoerend Comité (CUC) en de Raad van Volkscommissarissen (RVC) op 13 augustus 1930. In lid 10 van deze wet werden de aard en de termijn van deze dienst geregeld voor hen die middelbaar en hoger beroepsonderwijs hadden gedaan. Op het moment van schrijven van het dagboek had de auteur geen persoonlijke rang en het 'vierkantje' op zijn kraagspiegel gaf zijn functie aan (die van pelotons- of afdelingscommandant). Op pag. 19 van het dagboek schrijft hij dat hij geen tsjekist is, dat wil zeggen dat hij een dienstplichtige is van het Rode Leger van Arbeiders en Boeren (RLAB), in dienst gesteld van de NKVD, bij de BAM.

verlies van de Chinees-Oosterse Spoorlijn,* de belangrijke spoorlijn die de stad Vladivostok, de enige grote Russische haven en marinebasis van de Stille Oceaanvloot in het Verre Oosten, verbond met Siberië en de centrale gebieden van het land.

De bestaande Trans-Siberische Spoorlijn had op veel plaatsen maar één spoor en liep meer dan 1000 kilometer zuidelijker, vlak bij de Sovjetgrens met Mantsjoerije. Zuid-Sachalin was van Japan en daarom was een tweede, meer afgelegen uitgang naar de Stille Oceaan van grote strategische betekenis voor de Sovjet-Unie.

Maar ondanks de propagandacampagne die in de Sovjet-Unie werd opgezet, bleek het onmogelijk om grote massa's vrij geworven mensen te mobiliseren voor het Verre Oosten (voor 'het nabije en geliefde Verre Oosten', zoals het in een populair liedje uit een Sovjet-propagandafilm uit die tijd heette), voor heel zwaar werk onder de allermoeilijkste omstandigheden. Het werd al heel snel duidelijk dat deze stalinistische opgave alleen in zo'n korte periode kon worden verwezenlijkt als gebruik werd gemaakt van onbezoldigde dwangarbeid.

Daarom werd de aanleg al gauw in handen gegeven van de ОГПОЕ. Er stroomden massa's gedetineerden en speciale bannelingen (hoofdzakelijk verbannen koelakken) toe. Rond die tijd werd de laatste hand gelegd aan het Witte Zeekanaal, het eerste mammoetbouwproject van de Goelag, en duizenden gedetineerden werden vandaar naar de BAM gedirigeerd.

Medio 1935, toen de schrijver in het Bamlag arriveerde, beliep het aantal gedetineerden in de bouw inmiddels zo'n 170.000 man, en op het moment van opheffing van het kamp, in mei 1938, meer dan 200.000 (op een totaal aantal van 1,8 miljoen gevangenen van de Goelag op dat moment).

* kvzjd – De Chinees-Oosterse Spoorlijn, de hoofdspoorlijn in Noordoost-China, die over het territorium van Mantsjoerije (China) liep en Tsjita met Vladivostok en Port Arthur verbond. Aangelegd in 1897-1903 als zuidelijke tak van de Trans-Siberische Spoorlijn. Hij was Russisch eigendom en werd door Russische onderdanen onderhouden. In 1928 werden alle Russische beampten van de kvzjd uitgewezen, in 1934 werd de lijn verkocht aan de regering van Mantsjoerije, in 1945 aan de USSR teruggegeven en in 1952 overgedragen aan China.

De bazen

Het Bamlag besloeg in 1935 een reusachtig territorium, van Tsjita tot Oessoeriesk, over een lengte van meer dan 2000 kilometer. Het werd geleid vanuit de stad Svobodny in de regio het Verre Oosten.

De eerste grote baas van de spoorwegaanleg in het Bamlag was Sergej Mratsjkovski, een oude bolsjewiek, in een nabij verleden lid van de trotskistische oppositie. In september 1933, toen de aanleg van de lijn grote vormen aannam, werd de hele leiding van het Bamlag, met Mratsjkovski aan het hoofd, gearresteerd, in verband met 'de zaak van de contrarevolutionaire trotskistische factie'.

De nieuwe grote baas van het Bamlag werd Natali Frenkel, een van de meest gehate figuren onder de bouwmeesters van het goelagsysteem. Op het moment van zijn aanstelling in het Bamlag had Frenkel een verbluffende carrière achter de rug. Begin jaren twintig was hij op beschuldiging van oplichterij en smokkel veroordeeld en naar het Solovetski-kamp gestuurd. In de paar jaar tijd van zijn verblijf wist gedetineerde Frenkel zich om te toveren in de baas van de productieafdeling van het kamp, en toen hij in vrijheid werd gesteld, werd hij meteen in dienst genomen door de OGPOe. In de jaren 1931-1933 was Frenkel een van de leiders van het eerste enorme object van de OGPOe, dat door gedetineerden werd aangelegd: het Witte Zeekanaal.

De schrijver Vasili Grossman geeft in zijn roman *Leven en lot* een artistieke impressie van deze nieuwe kampwereld en zijn organisator:

Frenkel bouwde bij aanvang van de NEP een motorfietsenfabriek in Odessa. Midden jaren twintig werd hij gearresteerd en naar Solovki gestuurd. Terwijl hij in het Solovetski-kamp zat, stuurde hij Stalin een geniaal project... In het project werd gedetailleerd, met economische en technische fundering, gesproken over de inzet van enorme aantallen gevangenen om wegen, dijken en stuwmeren aan te leggen. De grote baas waardeerde deze gedachte. De twintigste eeuw maakte zich meester van de eenvoud van deze arbeid, geheiligd door de regimenten arrestanten van de oude dwangarbeid, het werk met

schop en houweel, bijl en zaag. De wereld van het kamp zoog de vooruitgang op; het werk werd van nu af aan gesteund door elektrische locomotieven, graafmachines, bulldozers, elektrische zagen, turbines, onderzaagmachines en een reusachtig wagen- en tractorpark. De wereld van het kamp eigende zich transport en luchtvaart toe, de radiocommunicatie en de intercom, de automatische draai-bank, de modernste systemen van ertsverrijking; de wereld van het kamp projecteerde, plande, schetste, baarde mijnen, fabrieken, nieuwe zeeën en gigantische elektriciteitscentrales. Ze ontwikkelde zich in vliegende vaart en de oude dwangarbeid leek daarbij vergeleken lachwekkend en aandoenlijk, als een blokkendoos.*

Een van deze nieuwe ambitieuze goelagprojecten was de aanleg van de BAM (een uiterst gecompliceerde, zeer lange spoorwegstructuur) en die werd net als andere kampbouwprojecten uitgevoerd door de handmatige dwangarbeid (met schop, kruiwagen, pikhouweel en zaag) van honderdduizenden gevangenen.

Grossman schatte het belang van Frenkels rol juist in: de man bleef de hele daaropvolgende periode hoofd van de bouw in het Bam-lag en was een van de weinige leidinggevende figuren van de goelag die niet werden gearresteerd; hij was een man die zich op zijn post wist te handhaven en zelfs nog hoger op wist te komen.†

Frenkel begon zijn leidinggevende werk in het Bam-lag met een radicale herstructurering van de onderafdelingen van het kamp. Als meesterlijk organisator en kenner van het kampleven riep hij de 'falax' in het leven – een gespecialiseerde brigade van zo'n 250-300 man elk, waarin alle gevangenen waren verbonden door een gedeelde verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het plan en door de wedijver om de rantsoenen. (Deze brigades en falanxen komen herhaaldelijk ter sprake in Tsjistjakovs dagboek.) Het wezen van dit nieuwe systeem werd nauwkeurig beschreven door de man die zich begin jaren dertig aan de andere kant van het prikkeldraad bevond,

* Vasili Grossman. *Leven en lot*, Moskou 1988.

† In 1940 bekleedde Frenkel inmiddels de post van hoogste baas van de Spooraanleg van de Goelag van de NKVD van de USSR, dat wil zeggen, hij zwaaide de scepter over alle spoorwegkampen in het land.

door Varlam Sjalamov,^{*} de beroemde auteur van de *Verhalen van Koly-
ma*:

Pas begin jaren dertig werd deze grote vraag opgelost. Waar moest je mee slaan – met een stok? Of met het toegewezen stuk brood, afhankelijk van iemands productiviteit? Zowel ‘saboteurs’ als gewone criminelen werkten niet alleen goed, energiek en onbezoldigd, zelfs zonder escorte, met een oplopende rantsoentabel en een te verdienen korting op de straf tijd, maar je kon ze ook laten klikken en al hun burens laten aanbrengen, voor een peuk, voor een goedkeurende blik van de bazen van het concentratiekamp.[†]

Het systeem dat door vernieuwers van de goelag als Frenkel werd voorgesteld, behelsde de toepassing van ‘... onbezoldigde dwangarbeid, waarin de hoeveelheid voedsel volgens een puntensysteem werd gecombineerd met de hoop op een vroegtijdige invrijheidstelling’. Dat alles werd minutieus uitgewerkt, de gradatie van aanmoediging en straf in het kamp was heel groot. Een gevangene in eenzame opsluiting had recht op 100 gram brood om de dag, terwijl als iemand de uitputtende Stachanov-norm (zo werd het officieel ook aangeduid) zou halen, hij dagelijks maximaal twee kilo kon ontvangen.[‡] Op die manier werden het Witte Zeekanaal en het Moskou-Wolgakanaal aangelegd, de bouwprojecten van het eerste vijfjarenplan. Het economisch effect was kolossaal.

Ook het effect op de teloorgang van de menselijke ziel was groot – op die van de leidinggevendens, gevangenen en overige burgers. Een sterke ziel wordt in de gevangenis nog sterker. Maar het kamp, met zijn vervroegde invrijheidstelling, verloederde elke willekeurige ziel: die van leidinggevende en ondergeschikte, van vrije werknemer en

* Varlam Sjalamov (1907-1982) – een van de grootste Russische schrijvers van de tweede helft van de twintigste eeuw, die zeventien jaar in de Stalinkampen doorbracht.

† Varlam Sjalamov, *Visjera, een antiroman*, Moskou 1989.

‡ Stachanov-norm – verhoogde productienorm. De term deed zijn intrede in 1935 en is verbonden met de naam van Aleksej Stachanov, een mijnwerker die de steenkoolproductienorm vele malen overtrof.

gedetineerde, van kadercommandant en ingehuurde metaalarbeider, zo schrijft Sjalamov.*

Elke maand kreeg Frenkel nieuwe treinladingen arrestanten binnen, en zijn kamp groeide als kool. Begin 1933 bestond het netwerk van het Bamlag al met al uit twee kampafdelingen, bezig met de aanleg van de hoofdlijn van de BAM. Maar later werd het merendeel van de gevangenen overgeheveld naar de aanleg van het tweede spoor van de Trans-Siberische Spoorlijn. Langs het hele traject van deze lijn werden talrijke kampafdelingen en OLP's (afzonderlijke kampposities) in het leven geroepen. Deze tweede afdeling van het Bamlag (juist daar komt Tsjistjakov terecht) vormde een reusachtige mierenhoop van arbeiders. Bij hun taken hoorden de aanleg van het dubbelspoor en de bouw van reparatiedepots voor locomotieven, stations en andere civiele installaties. Er waren technische werkplaatsen en toeleverende landbouwbedrijven, een eigen propagandabrigade en een drukpers, productiefalangen met honderden gevangenen – 'spoor-soldaten'[†] –, cellen voor overtreeders en falangen voor gestrafte soldaten en werkeigeraars.

De gevangenen van het Bamlag bouwden de spoorweg onder ongelooft zware geografische en klimatologische omstandigheden, bij zeer strenge vorst en tijdens stortregens. Ze legden de rails dwars door de onherbergzame gebieden van het Verre Oosten – bergen, rivieren, moerassen –, waarbij rotsen, permafrost en hoge vochtigheid van de bodem werden getrotseerd. Onder dergelijke omstandigheden kon je niet meer dan honderd dagen per jaar actief zijn, maar de gevangenen werkten wel zestien tot achttien uur per dag, het hele jaar door en ongeacht het weer. Velen van hen werden nachtblind en zagen met het invallen van de duisternis niets meer; malaria hield huis, evenals verkoudheid, reumatiek en maagkwalen.

Dankzij de dwangarbeid van tienduizenden mensen werden eind 1937 de belangrijkste delen van het werk van het Bamlag aan het dubbelspoor op het tracé (Karymskaja-Chabarovsk) afgerond. Nu wacht-

* Varlam Sjalamov, *Visjera, een antiroman*, Moskou 1989.

† 'Spoorsoldaten' – propagandistische НКВД-aanduiding voor de bouwers van de spoorwegen in de eerste helft van de jaren dertig.

te de gevangenen de taak het tweede spoor van de Trans-Siberische Spoorlijn tot aan de Grote Oceaan door te trekken, de aanleg van een reeks sporen voor militaire doeleinden en de overstap naar de aanleg van de BAM zelf: het dubbelspoor van Tajsjet via de noordkant van het Bajkalmeer tot Sovetski Gavan, met een algehele lengte van 4643 kilometer.

Op die manier had Frenkel niet zomaar een kamp onder handen, maar een reusachtig leger van slaven en opzichters, uitgesmeerd over een onafzienbaar gebied van het Bajkalmeer tot aan de Grote Oceaan. De oude structuur was niet langer geschikt om dat te besturen. In mei 1938 werd het Bamlag opgedeeld in zes zelfstandige kampen en ontstond het speciale directoraat van de goelagspoorbouw van de NKVD van de Sovjet-Unie in het Verre Oosten, met Frenkel aan het hoofd.

Na het uitbreken van de Grote Vaderlandse Oorlog in 1941 werd de reusachtige bouw stilgelegd; de Goelag had niet genoeg mensen en niet genoeg werkkraft.

De aanleg van het nieuwe traject van de Bajkal-Amoerspoorlijn van Tajsjet tot Sovetski Gavan werd pas feitelijk voortgezet in de jaren zeventig; toen werden duizenden jeugdbrigades naar de bouw gestuurd, als speerpuntactiviteit van de Komsomol.* De bouw duurde twaalf jaar en werd kort voor het begin van de perestrojka voltooid. Tegenwoordig draagt dit deel van de spoorlijn een andere naam en wordt de naam BAM niet meer gebruikt.

Radertjes in het systeem

Ons beeld van de kampwereld is in eerste instantie gevormd onder invloed van de herinneringen van ex-gedetineerden, slachtoffers van de repressie. Dankzij de archieven waarin duizenden documenten worden bewaard, kunnen we nu dingen te weten komen over het functioneren van het goelagsysteem, over het mechanisme ervan en de structuren. Tegenwoordig is ook veel bekend over de organisatoren en de grote bazen van de Goelag.

* Komsomol – de in 1922 opgerichte Communistische Jeugdbond.

Maar ons beeld van ‘de man met het geweer’ aan de andere kant van het prikkeldraad is maar heel vaag, en we hebben amper een voorstelling van deze ‘kleine radertjes’ in de reusachtige repressiemachine. Te oordelen naar de talrijke herinneringen memoreerden de oud-gevangenen de onderzoeksleiders het meest, de mensen die hen na hun arrestatie in de gevangenis ondervroegen, die het proces-verbaal opstelden en de tenlastelegging formuleerden. (Om nog maar te zwijgen van die onderzoeksleiders die vol overtuiging waren, de ware folteraars en sadisten – een massaal verschijnsel in de jaren 1937-1938 ten tijde van de Grote Terreur.) Daar kun je moeilijk omheen. Bovendien waren het verdere lot en de straf tijd van de gearresteerden rechtstreeks van deze onderzoeksleider afhankelijk en waren gevangenen dikwijls geneigd in hem, deze concrete persoon, de personificatie en effectuering van onrechtvaardigheid en wreedheid jegens henzelf te zien, en niet in de repressiemachine van de overheid.

Maar de mensen die hen in de kampen bewaakten, die in de regel voor jaren in de goelag zaten, werden niet gememoreerd. Bewakers werden vaak vervangen, ze hadden allemaal als het ware één gezicht, en zo iemand leefde slechts voort in de herinnering van de gevangene als hij onverwacht blijk had gegeven van menselijke gevoelens of juist buitensporige hardvochtigheid.

De verhouding van de gevangenen tot de mensen die hen in de kampen bewaakten, wordt glashelder beschreven door Aleksandr Solzjenitsyn in zijn *Goelagarchipel*:

Dat is onze beperking: als je in de gevangenis of een kamp zit, interesseert het karakter van gedetineerden je alleen om hun dreiging te ontlopen en hun zwakheid te gebruiken. Voor de rest wil je geen belangstelling voor hen aan de dag leggen, ze zijn je aandacht niet waard. En met terugwerkende kracht besef je opeens dat je niet goed naar ze gekeken hebt... kan er onder het gevangenis- of kamp personeel iemand zijn die in staat is tot enigerlei positieve activiteit? – kortom: kan een kampbewaker überhaupt wel een goed mens zijn? Welk systeem van morele selectie organiseert het leven voor hen? Elk mens met maar een zweem van geestelijke opvoeding, met maar iets van gewetensvolle reflectie, een onderscheid tussen goed en

kwaad – zal instinctief, met alle middelen van zich afslaan, om maar niet in het duistere legioen terecht te komen. Maar stel dat dit verzet niet is gelukt. Dan volgt een tweede selectie: in de leertijd en de eerste diensttijd ziet de hoogste leiding zelf nauwkeurig toe en zondert al diegenen af die in plaats van wilskracht en doorzettingsvermogen (wreedheid en harteloosheid) blijik geven van laksheid (aardigheid). En daarna de jarenlange derde selectie: al diegenen die zich geen voorstelling hadden gemaakt waar ze heen gingen, en waarvoor, zijn daar nu tot hun afschuw achter gekomen. Om voortdurend een geweldsinstrument te zijn, een voortdurende deelnemer aan het kwaad! – dat is immers niet iedereen gegeven, en niet meteen. Je vertrap immers de levens van andere mensen, en vanbinnen spant zich dan een veer die kan breken – en dan kun je zo niet meer verder leven! Het is met grote vertraging, maar mensen beginnen hun snor te drukken, zich ziek te melden, winnen informatie in, nemen genoegen met minder salaris, rukken hun onderscheidingstekens af – alleen maar om weg te komen, weg, weg! En dus zijn de anderen om? De rest is eraan gewend, en hun leven komt hun als normaal voor. En zeker ook nuttig, natuurlijk. Eervol zelfs. Terwijl sommige mensen helemaal niet om hoefden te gaan: die waren van begin af aan zo.*

Deze woorden van Solzjenitsyn over de mensen die ‘hun snor niet wisten te drukken’, die voelden dat je zo ‘niet verder kon leven’, en die alleen maar ‘weg, weg, weg’ wilden, kunnen heel wel opgaan voor Ivan Tsjistjakov. En het dagboek dat hij heeft nagelaten, geeft ons de unieke mogelijkheid om te begrijpen wat iemand met zijn rol dacht en voelde.

‘Ik werd opgeroepen en ik ging...’

Tsjistjakov kwam niet uit eigen vrije wil naar het andere eind van de wereld om het commando te voeren over een peloton schutters van

* Aleksandr Solzjenitsyn – *De Goelagarchipel*, deel 2, Moskou 1988.

de vochr, dat de gevangenen naar hun werk escorteerde, over het kampterrein patrouilleerde, treinen escorteerde en ontsnapte gevangenen opspoorde.

Vanaf het eerste moment is hij elke dag die hij op de BAM doorbrengt doordrongen van maar één verlangen: weg uit de nachtmerrie waarin hij is terechtgekomen, op welke manier dan ook. En hij beschrijft deze eindeloos: het loodzware klimaat, de erbarmelijke huisvesting waar je haren 's nachts van de kou aan je voorhoofd vastvriezen, de afwezigheid van een badhuis, van normaal eten, de verkoudheid die hem voortdurend parten speelt, de maagpijn:

Ik wil niet in het leger dienen, laat staan bij de BAM. Maar wat moet ik? Als het nu tenminste nog lekker warm was in het onderkomen, waar je tot rust kon komen. Maar ook dat niet. Je ene zij wordt verwarmd door de kleine potkachel, de andere befrist. Er ontwikkelt zich een soort zorgeloosheid van 'laat maar, komt wel goed'. Terwijl elke geleefde dag een stukje leven is dat je had kunnen leven, in plaats van te verkleumen.

Tsjistjakov voert het commando over een bewakingspeloton. Hij is de laagste commandoschakel in het systeem en hij ervaart de zwaarte van zijn positie aan den lijve: aan de ene kant de onbehouwen, ongetletterde en dronken schutters, van wie velen eveneens (tot korte straffen veroordeelde) gevangenen zijn, of ex-gevangenen:

Er is hier niemand om een woord mee te wisselen, met de zeks* mag dat niet, met de schutters ook niet; als je te joviaal wordt, ben je geen commandant meer. Wij zijn werkpaarden, na afronding van de bouw verlaten we stilletjes de arena. Alle last van de bouw, of in elk geval de grootste, ligt op ons, op de schutters van de commando's dus, en op de pelotonscommandanten.

Aan de andere kant voelt hij de druk van de bloeddorstige tsjekistische leidinggevendenden, van het Solovetski-kamp naar de BAM overge-

* Zeks – gevangenen (verkorting van zakljoetsjonnye).

bracht om daar de school van de ‘Solovetski’-macht in plaats van de ‘Sovetski’-macht* te doorlopen (een gezegde, geboren in het Solovetski-kamp,† dat jarenlang heeft overleefd); een school waarvan de methoden nu naar het hele goelagsysteem waren uitgebreid. Over hoe dit bewind was, met welke wrede methoden het gevangenen behandelde (waar Tsjistjakov in de BAM ook mee geconfronteerd werd), schrijft Varlam Sjalamov als hij zijn eigen kampervaring van begin jaren dertig analyseert:

Iemand had die drie ontsnapte gevangenen neergeschoten, wier lijken – het gebeurde in de winter – drie hele dagen bevroren bij het wachtgebouw stonden, opdat de kampbewoners doordrongen raakten van de vergeefsheid van een ontsnapping. Iemand moet de opdracht gegeven hebben deze bevroren lijken daar ter lering neer te zetten. Want arrestanten werden – in datzelfde noorden, dat ik helemaal bereisd heb – ‘voor de muggen’ neergezet, naakt op een kleine boomstronk, voor werkweigering, voor het niet-halen van de productienorm.‡

Tegen de achtergrond van deze getuigenissen wordt het zonneklaar dat de rol die Tsjistjakov hier bij de BAM moest spelen niet anders dan diepe afkeer bij hem kon oproepen, en in zijn dagboek schrijft hij daar volstrekt openhartig over:

De nacht brengt onrust, ontsnappingen, moorden. ‘Herfstnacht, moogt gij mensen uit de brand helpen, zij de gevangene een schild, mijn lieve.’ Zo zijn er ook vandaag weer twee ontsnapt. Verhoor, achtervolging, rapporten, de staf, de Derde Afdeling,§ en in plaats van rust brengt de nacht opwinding en nachtmerries.

* Gezegde, ontstaan in het Solovetski-kamp en overgenomen door andere kampen: niet een overheid van ‘raden’ (sovjets), maar van kampen (zoals dat op Solovki).

† Het Solovetski-kamp voor dwangarbeid voor bijzonder bestemming, gesticht in 1923, gesloten in 1933.

‡ Varlam Sjalamov, *Visjera, een antiroman*, Moskou 1989.

§ Derde Afdeling – deze ‘operatief-tsjekistische’ afdeling was verantwoordelijk voor alle inlichtingenwerk onder de gevangenen en hield ook het kamppersoneel in de gaten.

Hij is geen tsjekist, hij is een vreemde hier, een onvrijwillige. Daarom breekt ondanks alles toch van tijd tot tijd de reflectie door en herinnert hij zich ‘van hoeveel mensen [hij] de straf tijd wel niet [heeft] verlengd. Hoe je ook je best doet om rustig te blijven, soms slaan de stoppen door. En dan geef je iemand arrest.’*

Hij was onthutst over de afschuwelijke omstandigheden waaronder de gevangenen worden vastgehouden, bezig met de zware arbeid van de aanleg van de spoorweg:

We gaan de barakken langs. [...] Kale britsen, overal kieren, sneeuw op de slapende mensen, geen brandhout. Eén grote berg zich in hun slaap bewegende mensen. Verstandig denkende mensen, vaklui. [...] 's Nachts slapen ze niet, overdag zijn ze op het werk, meest op dunne schoenen, op bast schoenen, zonder wanten, op koud eten in de groeve. 's Avonds in de barak is het weer koud, opnieuw 's nachts de nachtmerries. Onwillekeurig denk je terug aan je huis en aan de warmte. Onwillekeurig krijgt alles en iedereen de schuld, en dat is misschien ook wel terecht. De kampadministratie bekommert zich niet om de zeks. Het gevolg is werkweigering. Met als resultaat dat de zeks slecht over ons denken en ze hebben gelijk, ze vragen immers om het minimale, het minimale dat wij hun moeten geven, waartoe we verplicht zijn. De middelen zijn ervoor toegewezen. Maar onze laksheid, onze slordigheid, onze onwil, of god mag weten wat, zorgen ervoor dat hun dat minimale wordt onthouden.

In de aantekeningen die hij meteen na aankomst in de BAM maakt, klinkt nog sterk het mededogen door met de mensen die hij moet bewaken. Hij begrijpt waarom mensen weigeren om aan het werk te gaan en elke gelegenheid te baat nemen om te ontsnappen:

Ze hebben minderjarigen gestuurd – onder de luizen, smerig, zonder jas. Geen badhuis, nee, omdat dat 60 roebel extra kost. Wat neer-

* Alle tenlasteleggingen jegens een gevangene konden hem het recht op vervroegde invrijheidstelling ontnemen.